

הקדמות לשיר השירים

רש"י שיר השירים פרק א פסוק א - הקדמה

"אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי"¹, מקרא אחד יוצא לכמה טעמים וסוף דבר אין לך מקרא יוצא מידי פשוט ומשמעו.² ואף על פי שדברו הנביאים דבריהם בדוגמא, צריך ליישב הדוגמא על אופניה ועל סדרה ...³ ואומר אני שראה שלמה ברוח הקדש שעתידין ישראל לגלות גולה אחר גולה חורבן אחר חורבן ולהתאונן בגלות זה על כבודם הראשון ולזכור חיבה ראשונה אשר היו סגולה לו מכל העמים, לאמר, אלכה ואשובה אל אישי הראשון כי טוב לי אז מעתה ויזכרו את חסדיו ואת מעלם אשר מעלו ואת הטובות אשר אמר לתת להם באחרית הימים. ויסד ספר הזה ברוח הקדש בלשון אישה צרורה אלמנות חיות משתוקקת על בעלה מתרפקת על דודה מזכרת אהבת נעורים אליו ומודה על נשעה. אף דודה צר לו בצרתה ומזכיר חסדי נעוריה ונוי יופיה וכשרון פעליה בהם נקשר עמה באהבה עזה ... כי עוד היא אשתו והוא אישה והוא עתיד לשוב אליה.⁴

רש"י שיר השירים פרק א פסוק ג

על כן עלמות אהבוך. עלמות - בתולות לפי שהדבור דימהו לבחור שאהובתו מחבבתו ולפי הדוגמא העלמות הן האומות.⁵

הקדמת אבן עזרא לשיר השירים

זה הספר נכבד וכולו מחמדים ואין בכל שירי שלמה המלך חמשה ואלף כמוהו. על כן כתוב שיר השירים אשר לשלמה כי זה השיר מעולה מכל השירים אשר לשלמה ובו סוד סתום וחתום כי החל מימי אברהם אבינו עד ימות המשח...⁶

וחלילה חלילה להיות שיר השירים בדברי חשק כי אם על דרך משל ולולי גודל מעלתו לא נכתב בסוד כתבי הקדש... ולהיותו בדרכיו תמים פירשתיו שלשה פעמים: בפעם ראשונה, אגלה כל מלה צפונה, ובפעם השניה יהיה משפטו על דרך פשוטו, ובפעם השלישית יהיה מפורש, על נתיבות המדרש.

הפעם השנית, לא יתכנו דברי חשק במדינה לעיני כל הרואים, על כן הוא המשל נערה אחת קטנה מאד שאין לה עדיין שדים היתה נוטרת כרם וראתה רועה עובר ונפל החשק בלב כל אחד מהם ... הפעם השלישית, אין למעלה ממדרש שיר השירים שדרשו רבותינו ז"ל לכן כאשר ראיתי גדולים ועמודי עולם עשו גם הם דרש והוסיפו וגרעו גם אני יצאתי בעקבותיהם.⁶

¹ תהלים סב יב: "אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי כי עז לאלהים". פסוק זה נדרש כבר ע"י חז"ל ואח"כ ע"י פרשני המקרא לדורותיהם לכן שבדבר ה' יש מספר פנים ומשמעויות, לעתים אפילו סותרות. ראה סנהדרין לד ע"א לגבי נימוקי הדיינים, ירושלמי נדרים ג ב לגבי דינים סותרים לכאורה וכן ממכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ז, ומכילתא דרשב"י שמות כ על מתן תורה ועוד. ובאמת יש לדון על פסוק מיוחד זה בנפרד בפעם אחרת.

² ראה דברינו אין מקרא יוצא מידי פשוטו בפרשת וישב השנה (טרם הועלה לאתר).

³ הנביאים, ושלמה בתוכם, מדברים במשל (דוגמא), אבל אי אפשר לרוץ ישר לנמשל, צריך להבין גם את המשל עצמו, את הדוגמא.

⁴ מכל פירושו לספרי המקרא (ולתלמוד), לא בחר רש"י לכתוב הקדמה אלא לספר שיר השירים, כנראה בשל הצורך להסביר איך נכנס ספר שכפשוטו הוא סיפור אהבה וחשק בין איש ואשה, אל קודש הקדשים. "שתים זו שמעתי" - רובד המשל (הדוגמא) ורובד הנמשל (הדבר עצמו, המטרה), משולבים זה בזה בלי שום קונפליקט או בעיה. שיר או שירה זו של שלמה רצופים אהבת נופי ארץ ישראל, טעמה וניחוחה, אך ייעודם הוא דווקא הגלות. לשמר ולעורר את האהבה הגדולה שבין האישה הנטושה והדוד הנוטש ועדיין אוהב, לתת לעם שבגלות אחרית ותקווה. לזכור את סיבת ישיבתנו בגלות, המעל אשר מעלנו ואת פשעם, אך בה בעת גם את אהבת הנעורים אשר לא תכבה.

⁵ דוגמאות נוספות לשיטת הפירוש של רש"י לשיר השירים המשלבת את הפשט עם המדרש - שתים זו שמעתי - אפשר לראות גם בפירושו לפסוק ה בפרק א: שחורה אני ונאווה וגו' - אתם רעיותי אל אקל בעיניכם אף אם עזבני אישי מפני שחרות שבי, כי שחורה אני על ידי שזיפת השמש נאווה אני בחיתוך איברים נאים ... דוגמא היא זו אומרת כנסת ישראל לאומות שחורה אני במעשי ונאה אני במעשה אבותי". וכן בפסוק יד שם: "בכרמי עין גדי - שם מקום ושם הוא מצוי וראיתי באגדה שאותן כרמים עושין פירות ארבעה או חמשה פעמים בשנה. ודוגמא היא לכמה כפרות ומחילות שמחל להן הקדוש ברוך הוא על כמה נסיונות שנסוהו במדבר".

⁶ בתקופתו של אבן עזרא, לא חסרו פייטנים מתור הזהב של יהדות ספרד שכתבו לצד שירה דתית מובהקת, גם שירי חשק ואהבת בשר ואף השתמשו בשירה זו במטבעות לשון של שיר השירים (כגון [שירי דודים לריה"ל](#)). אבן עזרא מתנגד לכן בכל כוחו ומציע פירוש לשיר השירים שבנוי על שלושה רבדים (פעמים בלשוננו): האחד, הסבר לשוני פילולוגי, כדרכו גם בפירושו לתורה וספרים אחרים; השני, פשט (ממנו אין פרשן כאבן עזרא יכול להתחמק) והשלישי, מדרש. אך מה יעשה עם הפשט? כיצד יסביר את המשל? בניגוד לרש"י, אשר ממשיך את הרעיה לאישה אלמנה (בוגרת) שכבר חוותה חיי אבהה וקשר ויודעת "במה מדובר", מצויר אבן עזרא את הרעיה כנערה שעדיין לא הגיע לפרקה ואין לה עדיין את סימני הנשיות, ובכך מנסה להמעיט מ"דברי החשק" שבינה ובין הרועה, מן הסתם צעיר בגילה. לפנינו, בשיטת אבן עזרא, מעין אהבה נעורים תמימה, ודאי לא "דברי חשק במדינה לעיני כל הרואים". ומיד, כך נראה, רץ אבן עזרא לרובד השלישי, רובד המדרש, שאין למעלה ממנו. זה אותו אבן עזרא שבפירושו לתורה, לא ממחר לדרך המדרש

הקדמת אלשיך⁷

...⁸ אך אמנה, נועם שיח סודה לא יאכלו ממנו נא ... ושאלו נא וראו, מי עמד בסוד ה' ... לדרוש ולתור בחכמתה, והיא בהיכלי מלכו של עולם. על כן אנכי אנכי תולעת ולא איש, שנה שנה בהגיע תור לדרוש ולתור בימי מועד, אשר יושר השיר הזה בחצרות בית אלהינו בשבתות ה' שמר"ח ניסן ועד אסרו חג, אשר שם שאלונו עבדי ה' העומדים בבית ה' דברי שיר לדרוש להם, ויהי לבי נדון בקרבי באמור אלי: איזה הדרך יסכון עלימו משכיל? אם אמרנו דרך הפשט, לא זה הדרך בחר לו יה, ודעת קדושים בשיר השירים קודש קדשים ... כי בכל אמרי יתר חכמתו, ימצא במ פשט עם דרך סוד, כדרך קמח שלא רוקד אשר בו קמח סולת. אך השיר הזה משולל פשט, כי כולו סולת הוא הסוד ... כי בכלום יש בחינת קדש סתם שכולל כל הבחינות, וזה קדש של קדשים הוא הסוד בלבד. ואם אמרנו: נעמיק נרחיב נגלה סוד ונדרשנו עמוק עמוק מי ימצאנו. ואשבה משומם, לבי סחרחר סחור סחור לכרמא, ולא ידע מה.

אז אמרתי אני אל לבי, לבי לבי מה לך נרדם, קום קרא אל אלהיך, ירצך, יבין לך מהלכים בין שני הדרכים, וממחציתם תקח דרך ישר אשר לא תעלה במעלות צפוני סורה, ולא תרד מטה מטה דרך פשטה ... אחוז מזה ומזה. וייטב בעיני הדבר, ואתנה את פני להבין במקרא דרך ידורך הדורך בו בעקבות פעמי פשטי הכתובים, ברמז הרומז בס. ועל בלתי דברי בו בסתר סוד מעמקי ים שעשה שלמה, באשר ה' עמו, כי אם בנגלה על שולי נפתולי גלילי סודו ... על כן אמרתי, אלכה לי אל הגדולים ... כי זאת המגלה אות היא לעולם אל התחברות אשר בינו יתברך ובין בני ישראל ... וחברה לי יחדו דרך אשר דרך בו הצניף הטהור מאור גלותינו מאיר עיני חכמים ועיני כל ישראל רש"י ז"ל, כי יהיו דברי השיר הקדוש הזה בין המלך מלכו של עולם ובין העם כדרכם. אך בפרטות עלינו ועל דורותינו אסירי התקוה באורך הגלות הלזה האחרון.⁹

שיר השירים רבה פרשה ו, דונסקי סימן טז

"מי זאת הנשקפה כמו שחר" – דילמא:¹⁰ רבי חייא ור' שמעון בר חלפתא הוון מהלכין בהדא בקעת ארבל בקריצתה, וראו אילת השחר שבקעה אורה, א"ל ר' חייא רבה לר' שמעון בר חלפתא: כך תהיה גאולתן של ישראל מצפצפת, דכתיב: "כי אשב בחשך ה' אור ליי" (מיכה ז ח) - בתחילה היא באה קימעה קימעה, ואחר כך היא מנצצת ובאה, ואח"כ פרה ורבה, ואח"כ מרטבת והולכת.

שיר השירים רבה א ח¹¹

"שיר השירים" – זהו שאמר הכתוב: "ויותר שהיה קהלת חכם" (קהלת יב ט), אילו אדם אחר אמרן, היית צריך לכוף אוזניך ולשמוע הדברים האלה; ויותר - שאמרן שלמה. ואילו מדעתו אמרן היית צריך לכוף אוזניך ולשמעם; ויותר שאמרן ברוח הקודש.

"ויתר שְׁהִיָּה קְהִלַּת חָכָם עוֹד לְמַד דַּעַת אֶת הָעָם וְאֶזְרָא וְחָקַר תַּנְקוּן מְשָׁלִים הַרְבֵּה" - ואיזן דברי תורה וחקר דברי תורה, עשה אוזניים לתורה. ואַתָּה מוצא שעד שלא עמד שלמה לא היתה דוגמא. רב נחמן אמר: לפלטינ גדולה שהיו בה פתחים הרבה וכל שהיה נכנס בתוכה היה טועה מדרך הפתח. בא פקח אחד ונטל הפקעת ותלאה דרך

⁷ ונצמד בכל יכולתו לפשט. אולי יש הבדל בין גישתו למדרשי ההלכה וגישתו למדרשי אגדה, בוודאי כשהוא בא לפרש ספר כל כך מורכב כמו שיר השירים. ונראה שעדיין צריכה הקדמה זו של אבן עזרא לביאור והסבר טוב יותר ממה שהעלנו בחכתנו.

⁸ רבי משה אלשיך, נולד בתורכיה בשנת 1507. עלה לארץ ישראל, התיישב בצפת, והיה חבר בבית דינו של ר' יוסף קארו והוסמך על ידו. תלמידו בתורת הנגלה היה ר' חיים ויטאל (מי שהיה תלמידו של האר"י בתורת הנסתר). נפטר אחרי שנת ה"א ש"ג (1593). הסבר זה לקוח מתוך פרויקט השו"ת, בר אילן.

⁹ לאחר פתיחה מליצית למדי בה מדבר אלשיך בשבח סוד כתבי הקודש כולם ובפרט "המגלה המהוללה הלזו", הוא מגיע לנושא אופן גישתו לפירוש מגילת שיר השירים.

¹⁰ בתוך תוכו, מאמין אלשיך ששיר השירים הוא סוד אחד גדול ואין לו בעצם רובד של פשט או משל. בדומה לדברי אבן עזרא לעיל: "ובו סוד סתום וחתום כי החל מימי אברהם אבינו עד ימות המשיח". אבל אי אפשר להתעמק בסוד לעצמו ואין מנוס אלא לשלב את הנסתר עם הגלוי, את פשטי הכתובים עם הרמז הרומז בס. עליה מעלה מעלה בדרכי הסוד "נטו", איננה אלא הצד השני של המטבע היורד מטה מטה בדרך הפשט בלבד. שניהם פסולים. אלשיך הולך בדרכו של רש"י לא רק בכך שהוא מאמץ את שיטת "שתים זו שמעת", אלא גם בכך שהוא מסכים שעיקר המסר של שיר השירים הוא ל"דורותינו אסירי התקוה באורך הגלות הלזה האחרון". ואיך נקרא אנחנו שזכינו לחזור לחיי קוממיות בארצנו את שיר השירים?

¹¹ מעשה שהיה.

¹¹ הקדמה אחרת, היא זו של מדרש שיר השירים רבה המתאר את גדולת "שיר השירים" וחכמתו של שלמה.

הפתח היו הכל נכנסים ויוצאים דרך הפקעת. כך עד שלא עמד שלמה לא היה אדם יכול להשכיל דברי תורה וכיון שעמד שלמה התחילו הכל סוברין תורה.¹²

א"ר חנינא: לבאר עמוקה מלאה מים והיו מימיה צוננין ומתוקים וטובים ולא היתה בריה יכולה לשתות ממנה, בא אדם אחד וספק לה חבל בחבל משיחא במשיחא ודלה ממנה ושתה התחילו הכל דולין ושותין, כך מדבר לדבר ממשל למשל עמד שלמה על סודה של תורה, דכתיב: "משלי שלמה בן דוד מלך ישראל" - ע"י משלותיו של שלמה עמד על דברי תורה.

ורבנן אמרין: אל יהי המשל הזה קל בעיניך שע"י המשל הזה אדם יכול לעמוד בדברי תורה. משל למלך שאבד זהב מביתו או מרגליות טובה, לא ע"י פתילה כאיסר הוא מוצא אותה? כך המשל הזה לא יהיה קל בעיניך שע"י המשל אדם עומד על דברי תורה. תדע לך שהוא כן שהרי שלמה ע"י המשל הזה עמד על דקדוקיה של תורה.¹³

שבת שלום ומועדים לשמחה

מחלקי המים

מים אחרונים: וודאי יש עוד הקדמות שלא סקרנו כאן. הקדמה ארוכה ומליצית במיוחד שלא הספיקונו להביא היא של מלבי"ם אשר פוסל את כל הדעות שמדובר במשל על בכנסת ישראל ובקב"ה ומציע את הצעתו ושיטתו שהמשל הוא על רועת צאן במדבר "אילת אהבים, עלמה כקציעה וימימה, ברה כחמה, כולה מתאימה, אין כמוה על אדמה, והיא רועה צאן בני אמה", ששלמה חשק בה אחרי כל נשותיו ולקחה אל בית מלכותו "גם הפקיד עליה שומרים בנות ירושלים ... בל תברח אל המדבר אל דודה. אבל לשוא שקד שומר. כי היא לא נפתה לבבה אל כל חשק שלמה ... כי נכספה גם כלתה נפשה אל אלוף נעוריה הרועה בשושנים. גם הוא זכר לה אהבת כלולותיה. ... והנמשל הוא הנפש הרוחנית של האדם" אשר ירדה מגבהי מרומים לשכן בבית שלמה בשפל ה' אמר לשכן בערפל - והדוד הרועה בצאן אשר אליו היתה מחותנה, הוא דודה העליון הרועה בצבאות, היושב בשמי שמי קדם ושוכן בערבות ... כי נפש שלמה מאסה מאויי החומר ותשוקותיו ... רק התעוררה בכל עת בתשוקה עצומה אל דודה ה' מנת חלקה וכוסה ותאמץ זרועותיה בעיון ובמעשה ללכת בדרכיו ולדבקה בו". ראה לשונו הצירורית והמליצית של מלבי"ם בהקדמתו לספר שיר השירים.

הקדמה אחרת היא של [הרב קוק](#) (אברהם יצחק) שמדבר על האהבה הכלל לאומית "לאדון כל המעשים, מקור האור והחסד" בהשוואה לאהבה הפרטית. ראה הקדמה זו גם [באתר דעת](#) והסיום שם הוא מפתח את דמותו של רבי עקיבא כמי שגם אהב את רחל "בעל לב רגש שאהב את בת כלבא שבוע היפה" וגם העפיל לגבהי מרומים "באהבה האלקית הנובעת מעומק לבו הרחב כים" ורק הוא יכול היה להכריז על שיר השירים כקודש הקדשים של ספרות הקודש.

וכמו כן מצאנו ברשת באתר ויקיטקסט [הקדמה של ספורנו](#) ואין הספרים ברשותנו. וכל היודע על הקדמות נוספות ויכול להאיר עינינו, נשמח אם ימהר לשלוח אמריו והערותיו אלינו

¹² ובהמשך המדרש שם דימויים ומשלים רבים: חורשה של קנים, קיתון גדול שהוא מלא רותחין, קופה גדולה מלאה פירות ומשלים ודימויים רבים. ראה מדרש נפלא זה שם במלואו. לריבוי המשלים על המשל, יש ודאי סיבה וכוונה.

¹³ כיון שרש"י, אבן עזרא ואלשיך, סמכו יתדותם על רובד המדרש הלכנו אל המקור ומצאנו את ההקדמה של המדרש לשיר השירים: משל על המשלים, דוגמא לדוגמאות, סימבול לסימבולים, רבדים רבדים - שיר לשירים. מדרש על המדרש יחד עם סימון ברור של גבולות המדרש. לא כל מבין ניתן לפירוק. לא לכל כלי ניתן להתקין אזניים, לא לכל חורשה (פרדס) ניתן להיכנס (ולצאת בשלום) ואולי יש בארות שלא נוכל לדלות את מימיהן הצוננים. שלמה אבי המדרש והמשל הוא גם הסמל של גבולות המדרש, של התובנה היכן לעצור, כפי שהרחבנו בדברינו [אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני](#) בפרשת חוקת. וממנו צריכים ללמוד כל הדרשנים וממשילי המשלים בכל הדורות. המדרש מכיר בגבולותיו הוא והסוד של שיר השירים ומדוע באמת נכנס לספרות הקודש נשאר סתום.